

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Розглянуто зміни у кримінальному законодавстві України у зв'язку із введенням на її території режиму воєнного стану. Визначено основні вектори змін та доповнень до Кримінального кодексу України, зокрема це стосується таких діянь: колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України; незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та ін.

Окреслено основні проблеми застосування кримінального законодавства України у зв'язку із змінами, які були внесені до Кримінального кодексу України після 24 лютого 2022 року.

Акцентовано увагу на необхідності дотримання основних принципів законодавчої техніки та недопущення розбалансування системи всього кримінального законодавства України.

Ключові слова: *воєнний стан, Кримінальний кодекс України, принципи, законодавчі зміни, стабільність, динамізм, кримінальне законодавство України.*

Постановка проблеми. Збройна агресія РФ на території України створює реальну загрозу національній безпеці та територіальній цілісності нашої держави, забирає мільйони життів українців, завдає непоправної шкоди об'єктам інфраструктури. Як відповідь зі сторони законодавчого органу влади було внесено низку змін та доповнень до цивільного, трудового, кримінального, кримінального процесуального, земельного,

податкового законодавства щодо врегулювання ситуації, яка склалася в рамках правового поля. Зміни торкнулись і Кримінального кодексу України (далі – КК), мова йде про включення як нових норм, так і доповнення вже існуючих. Перш за все, це стосується злочинів проти основ національної безпеки України, зокрема, державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, диверсія, несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до Законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану та цілий ряд діянь, відповідальність за які передбачена в інших розділах КК. Також було посилено кримінальну відповідальність за вчинення деяких кримінальних правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану. Крім того, саме під час дії воєнного стану було ухвалено Закони, якими передбачено нові обставини, що виключають протиправність діяння: (КК було доповнено статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», тощо.

Цілком імовірно, що таке законодавче рішення обумовлене необхідністю захисту охоронюваних законом суспільних відносин, що виникли у зв'язку із відкритим воєнним нападом росії на Україну, однак ефективність цих законодавчих ініціатив поки не є очевидною. Широке коло науковців-правників аналізуючи вказані зміни наголошують на тому, що законодавець допустив помилки, які погіршують кримінально-правовий захист суспільних відносин від суспільно небезпечних діянь.¹

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема злочинності під час війни і пов'язані з цим трансформації кримінального законодавства набувають першочергового значення в дослідженнях науковців-правників. За останній рік в Україні було ініційовано проведення великої кількості наукових заходів, присвячених аналізу криміногенної обстановки та протидії злочинності в умовах воєнного стану. Назви конференцій самі «говорять» про проблематику, яка на них була піднята: «Сталий розвиток: виклики та загрози в умовах воєнного стану» 06.09.2022 р., м. Полтава; «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» 16.03.2023 р., м. Хмельницький; «Актуальні проблеми діяльності складових сектору безпеки і оборони України в умовах особливих правових режимів: поточний стан та шляхи вирішення», 30.03.2023 р., м. Харків; «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану», 25.04.2023 р., м. Чернігів; «Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри», 15.04.2023 р., м. Харків; та цілий ряд інших наукових заходів, присвячених розв'язанню проблемних питань реалізації кримінально-правової та

¹ Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал* 2022. № 6. С. 308–317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf.

кримінологічної політик в умовах воєнного стану.

Наукові доробки окремих фахівців у галузі кримінального права і кримінології також переважно присвячені аналізу злочинності під час війни та практики застосування кримінального законодавства в умовах воєнного конфлікту: Бандурка О.М. «Коли закінчиться війна», Баулін Ю.В. «Особливості кримінально-правового регулювання в Україні під час воєнного стану», Литвинов О.М. «Збройні сили України як суб'єкт протидії злочинності», Лихова С.Я. «Кримінальні правопорушення воєнного часу та шляхи вдосконалення кримінально-правових норм», Макаренко О.Ю. «Окремі питання зміни кримінального законодавства в період воєнного стану», Павлова Т.О. «Роль кримінального закону в умовах надзвичайного або воєнного стану», Стрельцов Є.Л. «Кримінальне право в умовах надзвичайного стану», Храмцов О.М. «Щодо вдосконалення норми, передбаченої статтею 435-1 КК України», Яценко А.М. «Кримінальна відповідальність за прояви колабораційної діяльності, передбаченої частиною першою та другою статті 111-1 КК України: поняття, ознаки, форми та ефективність» та ін. Такий високий рівень наукової зацікавленості до означеної проблематики свідчить про її значущість та актуальність, з одного боку, та велике коло не вирішених проблем – з іншого.

Метою статті є науковий аналіз окремих змін кримінального законодавства України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим воєнного стану, який діє в Україні, та пов'язані із цим суспільні перетворення потребують розвитку усіх галузей законодавства, кримінального у тому числі, що викликає необхідність аналізу та тлумачення вже існуючих законодавчих положень та новел у Кримінальному кодексі України.

Після 24 лютого 2022 року станом на 1 травня 2022 року Верховна Рада України ухвалила дванадцять Законів про внесення змін до КК України, якими він був доповнений сімома новими статтями, а до двадцяти його статей внесені зміни. Всі без винятку дванадцять згаданих законів прийняті за скороченою процедурою і мають прикрі вади, помилки. М.І. Хавронюк вказує на факти порушення таких принципів кримінального закону, як: юридичної визначеності, принципу пропорційності принципу законності, принципу рівності перед законом.¹

Практика свідчить, що на сьогоднішній день існує ціла низка проблемних питань, правозастосування у зв'язку із внесенням змін до КК після 24 лютого 2022 року, зокрема:

- складнощі у застосуванні частини 8 ст. 111-1 КК (Колабораційна діяльність), оскільки законодавець «забув» вказати, які саме діяння повинні спричинити перелічені у ній наслідки (М. Хавронюк);

- ігнорування факту наявності у КК статті, яка вже передбачає кримінальну відповідальність за певне діяння, в результаті чого

¹ Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: <https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

законодавець знову криміналізує його, застосовуючи ті самі або схожі формулювання і не виокремлюючи ознак, які дали б змогу чітко розмежувати відповідні кримінальні правопорушення (наприклад, передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора (ст. 111-2 КК) та передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК) (М. Хавронюк);

- порушення принципу пропорційності має місце стосовно зміненої ч. 4 ст. 68 КК – довічне позбавлення волі може бути застосоване за готування до злочину або замах на злочин, передбачений ст. 114-2 КК (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану). Але санкції цієї статті не передбачають покарання у виді довічного позбавлення волі навіть за закінчений злочин (М. Хавронюк);

- посилення колізійності кримінального закону та надмірна (надлишкова) криміналізація (у зв'язку із включенням до КК ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» (О. Дудоров, Р. Мовчан);

- складнощі тлумачення і застосування кримінально-правових положень про воєнний та надзвичайний стан, а також пов'язаних з ними обставин, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання (А. Вознюк);

- ускладнення підстав притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння гуманітарною допомогою, благодійними жертвами або безоплатною допомогою в результаті доповнення КК статтею 201-2 (Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги) (А. Вознюк);

- проблема розмежування понять «зброя» та «озброєння» у ст. 114-2 КК (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану) (Р. Мовчан);

- занадто стислий перелік кримінальних правопорушень, до складів яких включено кваліфікуючі чи особливо кваліфікуючі ознаки, пов'язані з воєнним або надзвичайним станом (Р. Мовчан)

- внесені законодавцем дві новели щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення в умовах воєнного стану, співвідносяться між собою як загальний (ст. 43-1 КК) і спеціальний (п. 22 ППП) приписи. Своєю чергою, є підстави порушити питання про те, що положення ст. 43-1 КК мають співвідноситися як спеціальні із ще більш загальними положеннями ст. 36 КК, але воно потребує окремого дослідження. При доповненні Кодексу ст. 43-1 КК і п. 22 ППП законодавець припустився низки не лише формальних, а й змістовних неточностей, які, вочевидь, були обумовлені як

поспішністю прийняття відповідних законів, так і загальною надвисоконпруженою ситуацією в країні у цей час. Задля їх виправлення та подальшого удосконалення досліджуваних положень потрібне продовження наукових досліджень проблематики виключення кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну цивільними особами при захисті України (Ю.А. Пономаренко).¹

- проблема у розробці та прийнятті не завжди якісного законодавства, що, відповідно, сприяло створенню колізій та суперечностей у застосуванні норм КК. Це, зокрема, і складність розмежування правопорушень, склади яких передбачені у диспозиціях різних статей КК, і відсутність єдності термінологічного апарату, і невідповідність встановленого покарання принципу пропорційності призначення покарання, відображеному у ст. 65 КК України (С.Я. Лихова),² тощо.

Коло невирішених питань є досить широким. Основну причину цього ми вбачаємо, перш за все, в позиції законодавця вирішувати виникаючі в суспільстві проблеми реакційно на нові обставини, що склались в конкретній ситуації. Наслідком такого підходу може бути порушення основних принципів кримінального права та суттєва зміна первісного змісту КК, який був закладений при його прийнятті у 2001 році.

Звісно, прийнятий 22 роки тому Кримінальний кодекс базувався на концепції національної кримінально-правової політики періоду 1991–2001 років, тобто був розроблений відповідно до завдань правової політики України у сфері боротьби зі злочинністю того часу, а тому окремі норми кримінального закону недостатньо повно відображають потреби суспільства в кримінально-правовому регулюванні.³ Однак, внесені до нього зміни мають гарантувати забезпечення існуючих демократичних та гуманістичних принципів і стандартів, якими керувався законодавець при його прийнятті. Адже нормативна нечіткість своїм наслідком має пробільність правового регулювання суспільних відносин, що ускладнює правозастосовну практику.

На сьогоднішній день слід констатувати, що законопроектна діяльність Парламенту щодо криміналізації діянь та посилення кримінальної відповідальності у чинних нормах закону у зв'язку із воєнною та збройною агресією рф проти України, характеризується своїм бурхливим та інколи суперечливим характером. Відзначаючи в цілому необхідність реагування на збройну агресію рф у нормах вітчизняного кримінального права, все ж кроки законодавця у законопроектній діяльності мають бути послідовними,

¹ Пономаренко Ю.А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. *Вісник асоціації кримінального права України* 2022. № 1 (17). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/256785>.

² Лихова С. Я. Кримінальні правопорушення воєнного часу та шляхи вдосконалення кримінально-правових норм // Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 9 грудня 2022 року. Укладачі: Є.Л. Стрельцов, В.П. Кедик. Відп. редактор Є.Л. Стрельцов. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 09.12.2022. С. 28–31.

³ Левицька Л. В. Якість кримінального закону України як показник ефективності кодифікації законодавства. *Кримінальне право та кримінальний процес*. 2009. № 2 (15). С. 31–40.

обміркованими та виваженими.¹

У зв'язку з чим важливо не допустити, щоб намагання удосконалити кримінальне законодавство з впровадженням новел без належного наукового обґрунтування і всебічного обговорення, не обернулось для суспільства не тільки втратою наших традицій, перевірених часом, а і руйнацією кримінально-правових засад правопорядку в Україні. Тільки виважене і розумне сполучення стабільності й динамічності норм закону про кримінальну відповідальність здатне забезпечити високу ефективність його приписів.²

Навіть в умовах воєнного стану швидкі зміни до КК не є виправданими, оскільки зроблені законодавцем помилки можуть призвести або й призводять до порушення прав людини, невизначеності правової кваліфікації діянь, гальмування досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень. З прийняттям за пришвидшеною процедурою все нових і нових змін до КК створюється все більше неоднозначності і непередбачуваності.³

Висновки. КК України виступає в якості соціального регулятора суспільних відносин між державою і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, визначаючи і законодавчо закріплюючи ті суспільно небезпечні діяння, які є кримінальними правопорушеннями. А законодавча практика змін до КК України свідчить про дещо «надмірний динамізм», що може сприяти втраті однієї із основних властивостей Закону – системності та, відповідно, здатності охорони суспільних відносин протягом тривалого часу.

Зміни до КК, пеналізація та депеналізація навіть у зв'язку з введенням в Україні правового режиму воєнного стану повинні ґрунтуватися виключно на безсумнівних, та беззаперечних вимогах часу, помилка тут недопустима, рівно як і поспіх, адже подібні дії можуть сприяти порушенню основних принципів кримінального права, вироблених доктриною і конкретизованих в його положеннях.

Підсумовуючи викладене, слід вказати, що запобіжна функція кримінального закону буде реалізована значно ефективніше в комплексі з аналізом чинників соціального, економічного, політичного, морального, культурного характеру, результати якого будуть покладені в основу внесення змін до нього. Кількість не завжди переходить в якість, а ефективність покарання визначає не його суворість, а невідворотність. І

¹ Чебан О. М. Аналіз окремих законодавчих змін до кримінального кодексу України у зв'язку із збройною агресією РФ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 321–325. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267745>.

² Тацій В. Я. Десять років чинності Кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : Матеріали міжнар. наук.- практич. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С. 32–35.

³ Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: <https://uplan.org.ua/pomylyky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

механічне, безсистемне посилення покарань за окремі злочини може призвести до розбалансування системи всього кримінального закону, що негативно позначиться як на правозастосовній діяльності в цілому, так і на позитивності сприйняття громадянами його основних вимог.

У цьому контексті законодавчий орган влади повинен враховувати вимоги виробленої роками кримінально-правової політики/курсу держави з обов'язковим неухильним дотриманням вимог законодавчої техніки. Будь-яка законодавча ініціатива повинна бути зваженою, ґрунтуватись на потребах захисту суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань.

Шлях необґрунтованого розширення сфери дії кримінально-правової заборони може призвести до диспропорції в співвідношенні необхідного і існуючих її обсягів. Для недопущення такої ситуації правовий механізм реалізації основних положень КК повинен піддаватися комплексному системному аналізу щодо визначення ефективності пропонованих змін та доповнень, попереднього встановлення допустимих меж втручання кримінального закону в суспільні, державні, особисті інтереси в разі порушення відповідних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал* 2022. № 6. С. 308–317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf.

2. Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: <https://uplan.org.ua/pomylyku-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/> (дата звернення 21.04.2023).

3. Пономаренко Ю. А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. *Вісник асоціації кримінального права України* 2022. № 1 (17). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/256785> (дата звернення 28.04.2023).

4. Лихова С. Я. Кримінальні правопорушення воєнного часу та шляхи вдосконалення кримінально-правових норм // Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 9 грудня 2022 року. Укладачі: Є. Л. Стрельцов, В. П. Кедик. Відп. редактор Є. Л. Стрельцов. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 09.12.2022. С. 28–31.

5. Левицька Л. В. Якість кримінального закону України як показник ефективності кодифікації законодавства. *Кримінальне право та кримінальний процес*. 2009. № 2 (15). С. 31–40.

6. Чебан О. М. Аналіз окремих законодавчих змін до кримінального кодексу України у зв'язку із збройною агресією рф. *Аналітично-порівняльне*

правознавство. 2022. № 4. С. 321–325. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267745>.

7. Тацій В. Я. Десять років чинності Кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : Матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С. 32–35.

8. Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: <https://uplan.org.ua/pomylyku-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2023

Tatiana A. SHEVCHUK,

Ph.D in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ON THE QUESTION OF THE NECESSITY OF CHANGES TO THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

Changes in the criminal legislation of Ukraine in connection with the introduction of martial law on its territory were considered. The main vectors of changes and additions to the Criminal Code of Ukraine have been determined, in particular, this applies to the following actions: collaborative activity; assistance to the aggressor state; unauthorized distribution of information about the transfer, movement of weapons, armaments and military supplies to Ukraine, the movement, movement or deployment of the Armed Forces of Ukraine; illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid, etc.

The main problems of the application of the criminal legislation of Ukraine in connection with the changes made to the Criminal Code of Ukraine after February 24, 2022 are outlined.

Attention is focused on the need to observe the main principles of legislative technique and to prevent the system of the entire criminal legislation of Ukraine from being unbalanced.

Key words: *martial law, Criminal Code of Ukraine, principles, legislative changes, stability, dynamism, criminal legislation of Ukraine.*